

«Нандікешвара-кашіка»:
нарис ранньої системи шіваїтської фонетичної космогонії
Переклад українською з передмовою та коментарем

*«...Непочуте стає почутим,
непомічене – поміченим,
незнане – знаним...»*
«Чгандог'я-упанішада», 6.1.3

Цією статтею я хочу віддячити нашій робочій групі, що утворилась після авторських річних курсів традиційної граматики санскриту у літературному клубі «Пломінь» в м. Київ, 2019-2020. Саме завдяки наполегливості та зацікавленості випускників цих курсів наш командний переклад «Нандікешвара-кашіки» був завершений і побачив світ. Дякую Юрію Завгородньому та Микиті Самсоненко за співпрацю в цьому і інших, ще незавершених проектах.

Мова здавна вважається явищем магічним. Коли надаються імена, вони висвітлюють певні аспекти досвіду, роблять його свідомим та визначеним, а тому фактично створюють явища. Знати істинну назву речі, її сутнісне ім'я, означає мати над нею владу. Вживання мовних структур, таким чином, є майже ритуальною дією: людина, яка розмовляє, стає творцем. Саме тому виникнення звуку з тиші та розгортання його різноманітних форм у просторі завжди зачаровували містичних мислителів та забезпечували їхні споглядання багатим символічним та метафоричним матеріалом.

Ця публікація присвячена першому українському перекладу трактату «Нандікешвара-кашіка», якому виповнюється більше 2500 років. Переклад супроводжується оригінальним текстом та коротким вступом-коментарем у вигляді цієї статті з метою полегшити сучасному читачеві, не ознайомленому з контекстом та мотивами індійської містичної традиції, зустріч з цим ще непопулярним шедевром.

Авторство трактату «Нандікешвара-кашіка» належить Нандікешварі. Дуже імовірно, що він був старшим сучасником Паніні, знаменитого граматака санскриту, а тож напевно жив і творив приблизно у 5 ст. до н.е. Як передає традиція, саме Нандікешвара пояснив іншим мудрецам сенс містичного упорядкування звуків санскритської абетки, які постали від звучання ритуального барабанчика під час об'явлення танцюючого Шіви:

Нандікешвара-кашіка:

नृत्यावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम् ।

उद्धर्तुकामस्सनकादिसिद्धानेतद्विमर्शो शिवसूत्रजालम् ॥१॥

nṛtyāvasāne naṭarājarājo nanāda ḍhakkāṃ navapañcavāram |

uddhartukāmassanakādisiddhānetadvimarśe śivasūtrajālam ||1||

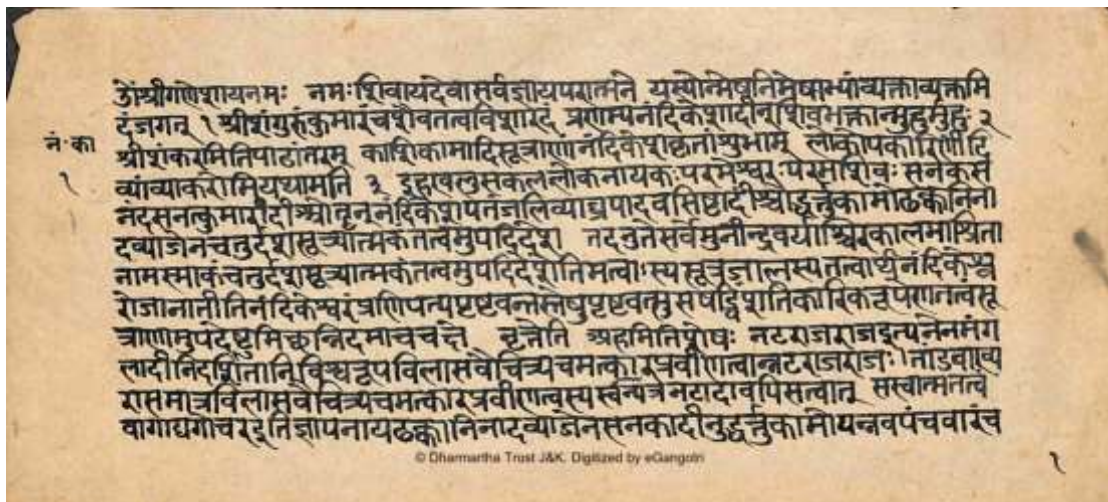
1. Наприкінці танцю Цар танцю Натараджа вдарив в барабанчик дев'ять і п'ять разів, бажаючи надихнути Санаку з іншими досконалими майстрами – над цією збіркою Шіва-сүтр я й поміркую.

«Нандікешвара-кашіка» є єдиним відомим нам твором цього автора. Як може свідчити назва цього трактату, він був створений в Каші, «місті світла», відомому як Варанасі або Бенарес, автором, ім'я якого відсилає к персонажу шіваїтського епосу – білому бичу Шіви.

Шіва на білому бикунді: втілення мотиву у народній творчості

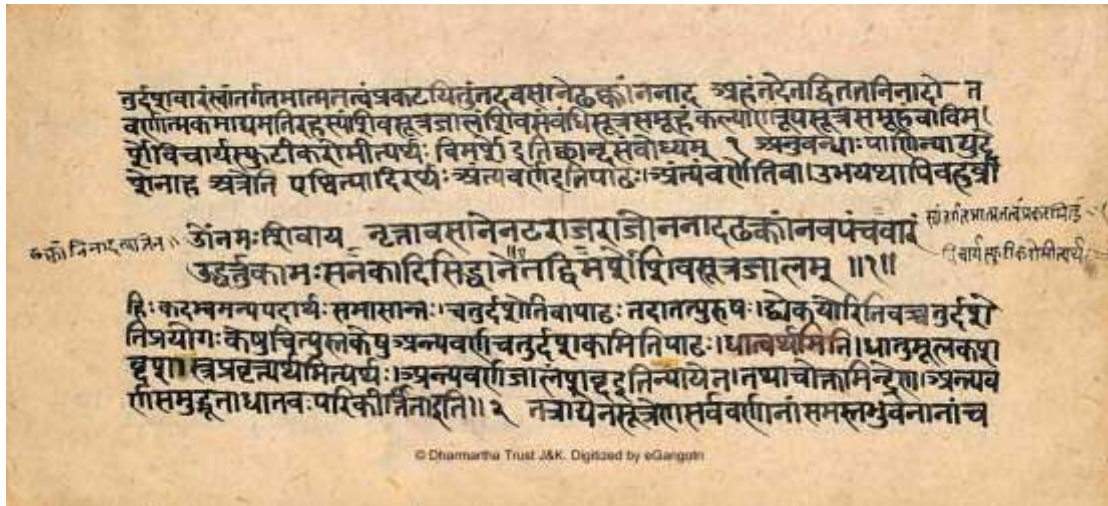
Зазвичай цей трактат супроводжується коментарем «Таттва-вімаршіні», що був написаний Упаманью не раніше 9 ст. н.е. та не пізніше 11-12 ст. н.е. Ці тексти й дотепер є настільки визначними для розуміння традиційної граматики санскриту, що входять до видання «Магабгаш'ї», фундаментального коментаря Патанджалі на «Аштадг'яї» Паніні та «Варттіку» Катьяяні. Всупереч сумнівам деяких дослідників, трактат Нандікешвари міг виражати або навіть закладати принципи окремого раннього вчення в рамках шіваїтської традиції, з якого пізніше постало усе багатство традиції кашмірського шіваїзму.¹

¹ Мається на увазі традиція філософсько-містична традиція на території Кашміру з розквітом у 8-12 ст. н.е., ключовими представниками якої є майстри: Васугупта, Каллата Бгата, Сомананда, Утпаладева, Абгінавагупта, Кшемараджа.

Див. серію видань *The Kashmir Series of Texts and Studies*, ed. by J.C. Chatterji, Srinagar, Kashmir, since 1911.

Щодо доступних історіографічних даних по авторству та обставинам «Нандікешвара-кашіка» див.: Padoux, A. *Vac, the Concept of the Word in Selected Hindu Tantras*. State University of New York Press, 1990, p. 225; Pandey, K.C. *An Outline of History of Saiva Philosophy*. Motilal Banarsidass, 1954 (reprint 1986), pp. 49-51.

Перші два листи пізнього рукопису «Нандікешвара-кашіки» з коментарем Упаманью (вступ коментатора та перша шлока тексту) з колекції Dharmartha Trust (храм Рагунатх, Джамму, Джамму і Кашмір)

Кашмірський шиваїзм детально розроблює метафору звукоутворення, яка традиційно залучалась задля містичного пояснення процесу виникнення та проявлення всього існуючого. Етапи або рівні такого проявлення позначаються дещо штучним терміном *tattva*, «тожність» (вказівний займенник *tat* + суфікс *tva*), аналогічним за своєю структурою, але не завжди за значенням, латинському схоластичному терміну *haecceitas* (вказівний займенник *haec* + суфікс *-tas*). Зазвичай цей термін перекладають як «елемент» або «великий елемент» (в нашому перекладі «першоелемент»), тут я залишаю його технічне значення за складом. Таких *tattv* в традиції кашмірського шиваїзму нараховується тридцять шість. Двадцять п'ять з них запозичуються з однієї з найстарших (з 7 ст. до н.е.) та найвпливовіших традиційних *darshan*, «точок зору» або «вчень», – *санк'я*, «обчислення»/«рахування», яка структурно «обчислювала»/«розсуджувала» про елементи або рівні людського досвіду та свідомості. Інші одинадцять *tattv* додаються задля пояснення «надбудованих» рівнів, властивих суто кашмірському шиваїзму. В такій інтерпретації класи *tattvi* *санк'я* ідеально накладаються на квадрат 5x5, утворений класами зімкнених приголосних, скорочену граматичну *матріку*, «матінку», перехресний «вимірювач» звуку, укладений за признаками місця (рядки) та зусиль для творення звуку (стовбці) в ротовій порожнині людини:

Великі елементи – клас «ka»				
क	ख	ग	घ	ङ
Земля	Вода	Вогонь	Повітря	Простір
Обумовлені елементи – клас «sa»				
च	छ	ज	झ	ञ
Запах	Смак	Форма	Дотик	Звук
Органи дії – клас «ta»				
ट	ठ	ड	ढ	ण
Анус	Статевий орган	Нога	Рука	Ротова порожнина
Органи пізнання – клас «ta»				
त	थ	द	ध	न
Ніс	Язик	Око	Шкіра	Вуха
Внутрішній орган – клас «ra»				
प	फ	ब	भ	म
Ум	Его	Розум	Прадія	Особистість

Класична скорочена матрика зімкнених приголосних

Проте, підхід Нандікешвари відрізняється тим, що він розподіляє таттви не за признаками місця (рядки), за зусиллями для творення звуку (стовбці) та додає до опису п'ять пран («вітрів», видів «дихання») і тому вимушений додавати до опису великих елементів напівголосні, а так його тлумачення виглядає дуже нетипово:

Внутрішній орган	क	П'ять пран	ख	Органи пізнання	ग	Органи дії	घ	Обумовлені елементи	ङ	Великі елементи	ह
	Прадья				Око		Нога		Форма		Простір
	च		छ		ज		झ		ञ		य
	Ум				Вуха		Звук		Мова		Повітря
	ट		ठ		ड		ढ		ण		र
	Розум				Ніс		Анус		Смак		Вогонь
	त		थ		द		ध		न		ल
	Его				Язик		Статевий орган		Запах		Земля
	प		फ		ब		भ		म		व
	Особистість				Шкіра		Рука		Дотик		Вода

Скорочена матриця Нандікешвари

Подібні мотиви зв'язку та походження видимого з невидимого можна дуже часто зустріти в традиційних текстах («Айтарея-упанішада», 1.1.4):

मुख निरभिद्यत यथाण्ड मुखाद्वाग्वाचोऽग्निर्नासिके निरभिद्येतां नासिकाभ्या प्राण प्राणाद्वायुरक्षिणी
 निरभिद्येतामक्षिभ्या चक्षुश्चक्षुष आदित्यः कर्णौ निरभिद्येता कर्णाभ्या श्रोत्र श्रोत्राद्दिशस्त्वङ् निरभिद्यत त्वचो
 लोमानि लोमभ्य ओषधिवनस्पतयो हृदय निरभिद्यत हृदयान्मनो मनसश्चन्द्रमा नाभिर्निरभिद्यत नाभ्या
 अपानोऽपानान्मृत्युः शिश्र निरभिद्यत शिश्राद्रोतो रेतस आप ॥

mukha nirabhidyata yathāṇḍa mukhādvāgvāco'gnirnāsike nirabhidyetāṃ nāsikābhyā prāṇa
 prāṇādvāyurakṣiṇī nirabhidyetāmakṣibhyā cakṣuścakṣuṣa ādityaḥ karṇau nirabhidyetā
 karṇābhyā śrotra śrotrāddiśastvaṅ nirabhidyata tvaco lomāni lomabhyā oṣadhivanaspatayo
 hṛdaya nirabhidyata hṛdayānmano manasaścandramā nābhirnirabhidyata nābhyā
 apāno'pānānmṛtyuḥ śiśna nirabhidyata śiśnādroto retasa āpa ||

Рот розкрився неначе яйце, з рота – мова, з мови – вогонь. Ніздрі розкрились, з ніздрів – дихання, з дихання – вітер. Очі розкрились, з очей – зір, з зору – сонце. Вуха розкрились, з вух – слух, з слуху – сторони світу. Шкіра розкрилась, з шкіри – волоси, з волос – трави та дерева. Серце розкрилось, з серця – думка, з думки – луна. Пуп розкрився, з пупа – нижнє дихання, з нижнього дихання – смерть. Статевий орган розкрився, з статевого органу – сім'я, від семені – води.

Тож, санкг'я теж не обмежується простим лінійним переліком таттв, а розробляє складну деталізовану систему їх походження і взаємної обумовленості. Динаміка цієї системи забезпечується грою дисбалансу гун, «якостей», пракріті або прадхани, «прадії» або «передуючої», яких три: саттва, «сутність» (білий колір), раджас, «палання» (червоний колір), тамас, «темрява» (чорний колір). На ці кольори звертає увагу вже «Бріхадараньяка-упанішада» (2.2.3):

तमेताः सप्ताक्षितय उपतिष्ठन्ते तद्या इमा अक्षन्लोहिन्यो राजयस्ताभिरेनं रुद्रोऽन्वायत्तोऽथ या अक्षन्नापस्ताभिः
पर्जन्यो या कनीनका तथादित्यो यत्कृष्णं तेनाग्निर्यच्छुक्लं तेनेन्द्रोऽधरयैनं वर्तन्या पृथिव्यन्वायत्ता द्यौरुत्तरया
tametāḥ saptākṣitaya upatiṣṭhante tadyā imā akṣanlohinyo rājayastābhirenaṁ
rudro'nvāyatto'tha yā akṣannāpastābhiḥ parjanya yā kanīnakā tayādityo yatkrṣṇaṁ
tenāgniryaচ্chuklaṁ tenendro'dharayainaṁ vartanyaṁ pṛthivyanvāyattā dyaauruttarayā

Ці сім нетлінних чекають на нього: ці червоні прожилки в оці – в них йому відповідає Рудра, ці води в оці – в них йому відповідає Парджанья, зіниця ока – в ній йому відповідає Сонце, райдужка ока – в ній йому відповідає Агни, біле ока – в ньому йому відповідає Індра, в нижніх віях йому відповідає Земля, в верхніх віях йому відповідає Небо.

Більш сфокусовано – «Чгандог'я-упанішада» (6.4.6):

यदु रोहितमिवाभूदिति तेजसस्तद्रूपमिति तद्विदांचक्रुर्यदु शुक्लमिवाभूदित्यपाँरूपमिति तद्विदांचक्रुर्यदु
कृष्णमिवाभूदित्यन्नस्य रूपमिति तद्विदांचक्रुः ॥

yadu rohitamivābhūditi tejasastadrūpamiti tadvidāṁcakruryadu śuklamivābhūditypāṁ
rūpamiti tadvidāṁcakruryadu kṛṣṇamivābhūdityanasya rūpamiti tadvidāṁcakruḥ ||

Подібне до червоного вони пізнали як форму жару, подібне до білого вони пізнали як форму води, подібне до чорного вони пізнали як форму їжі.

А також, мабуть, найбільш відомий текст про цей мотив з «Шветашватара-упанішади» (4.5):

अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां

बह्वीः प्रजाः सृजमानां सरूपाः ।

अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते

जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥

ajāmekāṁ lohitaśuklakṛṣṇāṁ

bahvīḥ prajāḥ sṛjamānāṁ sarūpāḥ |

ajo hyeko juṣamāṇo'nuśete

jahātyenāṁ bhuktabhogāmajo'nyaḥ ||

З козою [або: з неродженою], єдиною, червоно-біло-чорною,
що народжує багато нащадків свого виду,

один козел [або: нероджений], який насолоджується, поєднується;

та її ж, чия ціль – насолода, інший козел [або: нероджений] полишає.

Задля ілюстрації цієї гри гун традиційно залучається метафора виступу танцівниці перед своїм спостерігачем – *пурушею*, «особистістю». З кінцем танцю, щойно цей баланс відновлюється, проявлений світ зникає або ж «згортається». ² Той же самий взаємний зв'язок спостерігається і на нижчому рівні – при формуванні проявлених елементів та органів від першоелементів під впливом якостей *пракриті*. ³ Однак, подібні мотиви походження можна знайти й у більш спрощених,

² Ознайомитись з «канонічним» корпусом текстів цього вчення та його ключовими положеннями російською мовою – «Санк'я-каріками» Ішваракрішні з *бгаш'я*, «коментарем», Гаудапади, а також «Таттва-каумуді» Вачаспаті Мішри – можна у виданні [Шохін, 1995]. З дещо пізнішими розробками системи – «Таттва-самаса», «Крама-діпіка», «Санк'я сутрами» з додатковими *вритті*, «поясненнями», – у виданні [Шохін, 1997].

³ Див. класичний опис цього процесу – *панчікаранам*, «п'ятикратність» – у творах Шанкари («Панчікаранам» та коментар Сурешвари «Панчікарана-вартікам», а також конспективно – у «Таттва-бодха»). Розподіл *таттв* у Нандікешвари цій закономірності не відповідає.

лінійних формах: боги – дощ – рослини – сім'я – людина («Айтарея-араньяка», 2.1), земля – вода – рослини – квіти – плоди – людина – сім'я («Бріхадараньяка-упанішада», 6.4.1) тощо.

Нандікешвара, на відміну від *санск'ї* та кашмірської традиції, присвячує *гунам* як окремим *таттвам* шумні шиплячі:

Нандікешвара-кашіка:

सत्त्वंरजस्तम इति गुणानां त्रितयं पुरा ।

समाश्रित्य महादेवः शषसर्क्रीडति प्रभुः ॥२५॥

sattvaṃrajastama iti guṇānāṃ tritayaṃ purā |
samāśritya mahādevaḥ śaśasarkrīḍati prabhuḥ ||25||

25. Здавна вдавшись до трійки якостей – сутності *саттви*, палання *раджаса*, *темряви тамаса* – могутній великий Бог Махадева грається з *शषसर् [śa śa sa r]*.

शकाराद्राजसो भूतिः षकारात्तामसो भवः ।

सकारात्सत्त्वसंभूतिरिति त्रिगुणसम्भवः ॥२६॥

śakārādrājaso bhūtiḥ śakārāttāmaso bhavaḥ |
sakārātsattvasaṃbhūtiriti triguṇasambhavaḥ ||26||

26. «Від літери *श [śa]* – існування палання *раджасу*, від літери *ष [ṣa]* – буття *темряви тамасу*, від літери *स [sa]* – відповідне існування сутності *саттви*» – таке відповідне буття трьох якостей.

Що ж до співвідношення решти звуків – голосних, напівголосних та шумних – до надбудованих *таттв*, тут містичні тлумачення кашмірських авторів можуть суттєво різнитися: розроблюються різні послідовності літер, класифікація звуків керується вибірковими фонетичними критеріями, літери розуміються як скорочення назв для понять або навіть як піктограми тощо. Тут можна лише вказати на два основні види таких підходів. Перший зазвичай спирається на класичну граматичну *матріку*, з якою ми вже познайомились вище. Другий – на містичні *маліні*, «гірлянди» літер з на перший погляд випадковим упорядкуванням, закономірність яких відома лише обмеженому колу посвячених в його таємний смисл.

ॐ	Голосні	Приголосні							
		Зімкнені					Напіва-голосні	Шумні:	
		Неносові			Носові				
		Глухі		Давінкі			Глухі	Давінкі	
Слабко-придихові	Сильно-придихові	Слабко-придихові	Сильно-придихові	Слабкопридихові	Сильнопридихові				
Горлові	अ a आ ā	क ka	ख kha	ग ga	घ gha	ङ ṅ		ख ḥ	ह ha
Палатальні	इ i ई ī ए e ऐ ai	च ca	छ cha	ज ja	झ jha	ञ ña	य ya	श śa	
Церебральні	ऋ ṛ ॠ ṛ	ट ṭa	ठ ṭha	ड ḍa	ढ ḍha	ण ṇa	र ra	ष ṣa	
Зубні	ल ḷ ळ ḷ	त ta	थ tha	द da	ध dha	न na	ल la	स sa	
Губні	उ u ऊ ū ओ o औ au	प pa	फ pha	ब ba	भ bha	म ma	व va	० ḥ	ॠ ṁ

Класична повна матриця абетки санскриту, укладена за признаками місця (рядки) та зусиль для творення звуку (стовбці) в ротовій порожнині людини

При будь-якому підході, камшірські автори не обмежують ієрархію *таттв* *пракріті* та *пурушею санкгі*, а починають з дещо аналогічних, теж різностатевих, втім ще вищих *Шіви* (чоловічий принцип) та *Шакті* (жіночий принцип), що походять з найвищого *Парамашіви* – Абсолютного Принципу за межами *таттв*. Зазвичай в містичних тлумаченнях *Шіви* та *Шакті* відповідають коротке та довге «а»: अ [a] та आ [ā]. Як на традиційне походження цього мотиву можна вказати, серед багатьох інших подібних, на такий текст («Тайттірійя араньяка», 2.3.6.14 та «Бгагавадгіта», 10.33):

अकारो वै सर्वा वाक् सैषा स्पर्शोष्मभिरव्यज्यमाना बह्वी नानारूपा भवति ॥

akāro vai sarvā vāk saiṣā sparśoṣmabhirvyajyamānā bahvī nānārūrā bhavati ॥

Літера «а» є всією мовою, розгорнута за допомогою зімкнень та шумів, вона постає в різноманітних формах.

अक्षराणामकारोऽस्मि

akṣarāṇāmakāro'smi

Серед складів Я – літера «а».

Нандікешвара-кашіка:

अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमेश्वरः ।

आद्यमन्त्येन संयोगात् अहमित्येव जायते ॥४॥

akāraḥ sarvavarṇāgryaḥ prakāśaḥ parameśvaraḥ |

ādyamantyaena saṁyogāt ahamityeva jāyate ॥4॥

4. Передуюча усім літерам, літера अ [a] [ε] самосяючим верховним Господом Парамешварою. Навіть Сам अहम् [aham] («Я») народжується від союзу [цієї] першої [літери] з останньою.

Цим двом формам звуку «а» наслідують три наступних таттви: *Садашіва* (втілення *шакті* волі), *Ішвара* (втілення *шакті* знання) та *Садвід'я* (втілення *шакті* дії), які так чи інакше розподіляють поміж собою інші голосні та, іноді, шумні. З них же, за посередництвом *Майї* як окремої *таттви* походять п'ять *канчук*, «оболонок», у дзеркальному упорядкуванні обмежуючих та стримуючих первісні чисті сили: *Калá* (обмеження дії), *Від'я* (обмеження знання), *Рага* (обмеження волі), *Кáла* (час як обмеження блаженства) та *Ніяті* (простір як обмеження свідомості), які в свою чергу розподіляють поміж собою напівголосні. Як бачимо, в такій більш розгорнутій системі *таттв* своєрідним «посередником» між чистою абсолютною парою *Шіва-Шакті* та нечистою обумовленою парою *Пуруша-Пракріті* виступає обмежуюча обумовлена пара *Ішвара-Майя*.

В цілому, походження світу як відомого з невідомого, а пізніше – як приголосних з голосних, відомо ще в традиційних текстах («Ригведа», 10.129.4):

कामस्तदग्रे समवर्तताधि मनसो रेतः प्रथमं यदासीत् ।

सतो बन्धुमसति निरविन्दन् हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा ॥४॥

kāmastadagre samavartatādhi manaso retaḥ prathamam yadāsīt |

sato bandhumasati niravindan hṛdi pratīṣyā kavayo manīṣā ॥4॥

Спочатку постало бажання, що було першим сім'ям думки, спорідненість існуючого в неіснуючому відкрили мудреці, шукаючи умом в серці.

Нандікешвара-кашіка:

जगत्स्रष्टुमभूद्वाञ्छा यदा ह्यासीत्तदाभवत् ।

कामबीजमिति प्राहुर्मुनयो वेदपारगाः ॥८॥

jagatsraṣṭumabhūdvañchā yadā hyāsīttadābhavat |
kāmaḥbījamiti prāhurmunayo vedapāragāḥ ||8||

8. Існувало бажання створити світ. Коли воно постало, тоді він став існуючим. Ті, що усвідомили Веди, прозвали [його] «насінням бажання».

Деякі дослідники зауважують, що, наприклад, «Сута-самхіта» (4.4) із «Сканда-пурани» надає детальний символічний опис того, як з виникають шістнадцять голосних (коротких та довгих), з яких постають п'ять груп приголосних та дві форми напівголосних та шумних.

Але навіть в такому різноманітті підхід Нандікешвари лишається унікальним, тому що його система, по-перше, ще не знає витонченої системи додаткових одинадцяти *таттв* (принаймні не називає та не описує їх такими, якими вони зустрічатимуться пізніше) та, по-друге, спирається не на класичну граматичну *матріку* (хоча знає про неї і має її на увазі, про що свідчить двадцята *шлока* нашого трактату, де згадуються «літери, що є четвертими в класах»), а на унікальну містичну і водночас граматичну *маліні* – «Шіва-сутри», які Паніні залучив для розробки та пояснення своєї системи граматики санскриту:

Нандікешвара-кашіка:

अत्र सर्वत्र सूत्रेषु ह्यन्त्यं वर्णं चतुर्दशम् ।

धात्वर्थं समुपादिष्टं पाणिन्यादीष्टसिद्धये ॥२॥

atra sarvatra sūtreṣu hyantyaṃ varṇaṃ caturdaśam |
dhātvārthaṃ samupādiṣṭaṃ pāṇinyādīṣṭasiddhaye ||2||

2. Тут і усюди в сутрах чотирнадцять кінцевих літер задля складів приєднані заради досягнення бажаного Паніні з іншими.

«Шіва-сутри» Паніні є послідовністю літер (приголосні озвучені за допомогою звуку «а»), згрупованою у 14 *сутр*, яку Паніні використовує в своїй граматиці для зручного для пам'яті залучення необхідних довгих переліків звуків, так званих *пратьяхара*, «скорочень» або «стяжок», при поясненні тих чи інших граматичних правил:

१. अ इ उ ण् ।
२. ऋ लृ क् ।
३. ए ओ ङ् ।
४. ऐ औ च् ।
५. ह य व र ट् ।
६. ल ण् ।
७. ञ म ङ ण न म् ।
८. झ भ ञ् ।
९. घ ढ ध ष् ।
१०. ज ब ग ड द श् ।
११. ख फ छ ठ थ च ट त व् ।
१२. क प य् ।
१३. श ष स र् ।
१४. ह ल् ॥

Зображення Царю танцю Натараджі та «Шіва-сутр»

Кожна *сутра* закінчується на так звану *анубандху*, «замикаючу» літеру, яка використовується лише для формування потрібної *пратьяхари*, яка теоретично може починатись з будь-якої літери, але має закінчуватись виключно на одну з замикаючих. Саме про них згадує Нандікешвара у другій *шлоці*. Тож, наприклад, до *пратьяхари* अच् [ac] входять всі літери від अ [a] до технічної літери च् [c], тобто всі голосні (*сутри* 1-4). Саме про ці технічні літери згадується в другій *шлоці* нашого трактату. Із всіх можливих варіантів, Паніні в своїй граматиці використовує лише 41, про ще йдеться в традиційному для граматиків вислові:

एकस्मान् ङञणवटा द्वाभ्यां षस्त्रिभ्य एव कणमाः स्युः ।

ज्ञेयौ चयौ चतुर्भ्यो रः पञ्चभ्यः शलौ षड्भ्यः ॥

ekasmān ṅaṅṇavaṭā dvābhyāṃ ṣastribhya eva kaṇamāḥ syuḥ |

jñeyau cayaṁ caturbhyo raḥ pañcabhyaḥ śalau ṣaḍbhyaḥ ||

Існує по одному [скороченню] з закінченням на [технічні літери] ङ ञ ण व ट [ṅa ṅa ṅa va ṭa], два – на ष [ṣa], по три – на क ण म [ka ṅa ma], та мають бути знані [скорочення] по чотирі – на च य [ca ya], п'ять – на र [ra] та по шість – на श ल [śa la].

Тобто: $5*1 + 1*2 + 3*3 + 2*4 + 1*5 + 2*6 = 41$:

एङ् / च् / अण् / छव् / अट्

eṅ / yñ / aṅ / chav / aṭ

झष् भष्

jhaṣ bhaṣ

अक् इक् उक् यण् / अण् इण् डम् अम् यम्

ak ik uk yaṅ / aṅ iṅ ṅam am yam

अच् एच् ऐच् इच् / मय् झय् खय् यय्

ac ec aic ic / may jhay khay yay

शर् यर् झर् खर् चर्

śar yar jhar khar car

झश् जश् बश् अश् हश् वश् / अल् हल् सल् वल् रल् झल्

jhaś jaś baś aś haś vaś / al hal sal val ral jhal

Також, підхід Нандікешвари значно раніше, ніж кашмірський шіваїзм, наслідує вченню про поступове втілення або проявлення всього існуючого, що пояснюється за допомогою опису втілення або проявлення мови:

Нандікешвара-кашіка:

सर्वं परात्मकं पूर्वं ज्ञप्तिमात्रमिदं जगत् ।

ज्ञप्तेर्बभूव पश्यन्ती मध्यमा वाक् ततः स्मृता ॥५॥

sarvaṃ parātmakaṃ pūrvaṃ jñaptimātramidaṃ jagat |

jñapterbabhūva paśyantī madhyamā vāk tataḥ smṛtā ||5||

5. Спочатку увесь цей світ, самотю якого [ε] вища Парá, [існував] в мірі відома. Від відома постала свідча [мова], від якої вже – мова, відома як середня.

वक्त्रे विशुद्धचक्राख्ये वैखरी सा मता ततः ।

सृष्ट्याविर्भावमात्रात्मा मध्यमावत् समायुतम् ॥६॥

vaktre viśuddhacakraḥkhye vaikharī sā matā tataḥ |

sṛṣṭyāvīrbhāvamātrātmā madhyamāvat samāyutam ||6||

6. Від тої – відточена [мова] вайкгарі, що вважається такою, що [постає] в місці промови під назвою «чисте коло» – «вішуддга-чакра». У власній сутності – в міру того, як вона наочно існує як виникле – вона тісно пов'язана з середньою мовою.

Традиційно це вчення походить від доктрини *Шабда-Брагмана*, «Розповсюдженого Абсолюту-Звуку», яка пізніше в кашмірському шіваїзмі здобуде форму доктрини *Паравак*, «Вищої Мови». Класичним міркуванням на цю тему є наступний текст з «Рігведи» (1.164.45):

चत्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः।

गुहा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति ॥

catvāri vākparimitā padāni tāni vidurbrāhmaṇā ye manīṣiṇaḥ |

guhā trīṇi nihitā neṅgayanti turīyaṃ vāco manuṣyā vadanti ||

Виміряні чотири міри мови; знавці-брахмани їх знають: три, що сховані в тайні, не розмічають, а четвертою розмовляють люди.

Більш детально цей мотив проробляється вже в «Мандук'я-упанішаді», де священний *пранава*, «празвук», ॐ, «АУМ» тлумачиться як три проявлених стани існуючого – з точки зору світу, свідомості та тілесності. Четвертий стан виходить за межі проявленого як трансцендентна тиша, родюче мовчання, та одночасно втілює в собі всі три рівні породженого звучання («Мандук'я-упанішада», 12):

अमात्रश्चतुर्थोऽव्यवहार्यः प्रपञ्चोपशमः

amātraścaturtho'vyavahāryaḥ prapañcōpaśamaḥ

Четверте не вимірюється, невимовне, спокій для проявленого.

Або, як це підсумовується наприкінці «Майтрі-упанішади»:

मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ।

मारुतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरम् ॥

खजाग्नियोगाद् हृदि सम्प्रयुक्तमणोर्ह्यणुर्द्विरणुः कण्ठदेशे ।

जिह्वाग्रदेशे त्र्यणुकं च विद्धि विनिर्गतं मातृकमेवमाहुः ॥

न पश्यन्मृत्युं पश्यति न रोगं नोत दुःखताम् ।

सर्वं हि पश्यन्पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वशः ॥

चाक्षुषः स्वप्नचारी च सुप्तः सुप्तात्परश्च यः ।

भेदाश्चैतेऽस्य चत्वारस्तेभ्यस्तुर्यं महत्तरम् ॥

त्रिष्वेकपाच्चरेद्ब्रह्म त्रिपाच्चरति चोत्तरे ।

manaḥ kāyāgnimāhanti sa prerayati mārutam |

mārutastūrasī caranmandraṃ janayati svaram ||

khajāgnyogād hṛdi samprayuktamaṇorhyaṇurdivraṇuḥ kaṇṭhadeśe |

jihvāgradeśe tryaṇukaṃ ca viddhi vinirgataṃ mātṛkamevamāhuḥ ||

na paśyanmṛtyuṃ paśyati na rogaṃ nota duḥkhatām |

sarvaṃ hi paśyanpaśyati sarvamāpnoti sarvaśaḥ ||

cākṣuṣaḥ svapnacārī ca suptaḥ suptātparaśca yaḥ |

bhedāścaite'sya catvārastebhyasturyaṃ mahattaram ||

triṣvekapāccaredbrahma tripāccarati cottare |

Ум збільшує вогонь в тілі, той же робить так, щоб дихання рухалось. Дихання, рухаючись у грудях, робить так, щоб народжувався глибокий голосний звук. Від поєднання з вогнем в серці, як від колотівки, найменший з найменшого, він стає подвійним в горлі та знай, що на кінчику язика він потрібний; коли ж він виходить, його звуть матрікою. Хто бачить це

все, не бачить ані смерті, ані хвороби, ані страждання, він, свідок, бачить все, отримує все. Хто в оці, хто рухається уві сні, хто завмирає у глибокому сні та хто поза цим – це чотири стани, та серед них четверте – найвище. Однією чвертю Брагман рухається в трьох і трьома чвертями – в останній.

Пізніше це вчення доповниться аналізом кош, «оболонок», з опорою на тексти, які ми вже мали можливість розглянути (Шанкара, «Таттва-бодха»), та рівнів мови (кашмірський шіваїзм), але ще до цього Бгартріхарі напише («Вак'япадія», 1.143) про граматичну традицію так:

वैखर्या मध्यमायश्च पश्यन्त्याश्चैतद्भुतम् ।

अनेकतीर्थभेदायास्त्रय्या वाच पर पदम् ॥

vaikharyā madhyamāyaśca paśyantyāścaitadabhutam |

anekatīrthabhedāyāstrayyā vāca para padam ||

Це вища та неперевершена чверть мови, потрібна як відточена, середня та свідча, та з різноманітними шляхами.

ॐ	Назва	Стани свідомості	Рівні тіла	Назви кош, «оболонок»	Рівні мови
	Тур'я, «четвертий стан»				Пара, «вища»
अ a	Праджня, «мудрість»	Сушупті, «глибокий сон, без сновидінь»	Причинне тіло	Блаженство	Свідча
उ u	Теджас, «саяво»	Свапна, «сон зі сновидіннями»	Тонке тіло	Мудрість Розум Дихання	Середня
म् m	Вайшванара, «людина-всесвіт»	Джаграт, «бдіння»	Плотне тіло	Їжа	Відточена

Порівняльна таблиця рівнів прояву існуючого з неіснуючого

На цьому ми завершуємо наш короткий вступ-коментар із сподіваннями, що більшість ключових тем та мотивів були хоча б поверхово висвітлені для проникливого читання цього унікального трактату.

॥ नन्दिकेश्वरकाशिका ॥

Нандікешвара-кашіка

नृत्यावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम् ।

उद्धर्तुकामस्सनकादिसिद्धानेतद्विमर्शो शिवसूत्रजालम् ॥१॥

nṛtyāvasāne naṭarājarājo nanāda ḍhakkāṃ navapañcavāram |
uddhartukāmassanakādisiddhānetadvimarśe śivasūtrajālam ||1||

1. Наприкінці танцю Цар танцю *Натараджа* вдарив в барабанчик дев'ять і п'ять разів, бажаючи надихнути *Санак* з іншими досконалими майстрами – над цією збіркою *Шіва-сутр* я й поміркую.

अत्र सर्वत्र सूत्रेषु ह्यन्त्यं वर्णं चतुर्दशम् ।

धात्वर्थं समुपादिष्टं पाणिन्यादीष्टसिद्धये ॥२॥

atra sarvatra sūtreṣu hyantyaṃ varṇaṃ caturdaśam |
dhātvārthaṃ samupādiṣṭaṃ pāṇinyādīṣṭasiddhaye ||2||

2. Тут і усюди в *сутрах* чотирнадцять кінцевих літер задля складів приєднані заради досягнення бажаного *Паніні* з іншими.

(1) अ इ उ ण्

अकारो ब्रह्मरूपः स्यान्निर्गुणस्सर्ववस्तुषु ।

चित्कलाम् इं समाश्रित्य जगद्रूप उण् ईश्वरः ॥३॥

a i u ṇ
akāro brahmarūpaḥ syānnirguṇassarvavastuṣu |
citkalām iṃ samāśritya jagadrūpa uṇ īśvaraḥ ||3||

3. Скажімо, літера अ [a] є формою розповсюдженого *Брагмана* без властивостей, що [існує] в усіх речах; вдавшись до [літери] इ [i] як здібності свідомості, [вона є] उण् [uṇ] – Господом у формі світу.

अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमेश्वरः ।

आद्यमन्त्येन संयोगात् अहमित्येव जायते ॥४॥

akāraḥ sarvavarṇāgryaḥ prakāśaḥ parameśvaraḥ |
ādyamantyaena saṃyogāt ahamityeva jāyate ||4||

4. Передуюча усім літерам, літера अ [a] [є] самосяючим верховним Господом *Парамешварою*. Навіть Сам अहम् [aham] («Я») народжується від союзу [цієї] першої [літери] з останньою.

सर्वं परात्मकं पूर्वं ज्ञप्तिमात्रमिदं जगत् ।

ज्ञप्तेर्बभूव पश्यन्ती मध्यमा वाक् ततः स्मृता ॥५॥

sarvaṃ parātmakaṃ pūrvam jñaptimātramidaṃ jagat |
jñapterbabhūva paśyantī madhyamā vāk tataḥ smṛtā ||5||

5. Спочатку увесь цей світ, самостю якого [є] вища *Пара*, [існував] в мірі відома. Від відома постала свідча [мова], від якої вже – мова, відома як середня.

वक्त्रे विशुद्धचक्राख्ये वैखरी सा मता ततः ।

सृष्ट्याविर्भावमात्रात्मा मध्यमावत् समायुतम् ॥६॥

vaktre viśuddhacakraḥkhye vaikhari sā matā tataḥ |
sṛṣṭyāvīrbhāvamātrātmā madhyamāvat samāyutam ||6||

6. Від тої – відточена [мова] *вайкгарі*, що вважається такою, що [постає] в місці промови під назвою «чисте коло» – «*вішуддга-чакра*». У власній сутності – в міру того, як вона наочно існує як виникле – вона тісно пов’язана з середньою мовою.

अकारं सन्निधीकृत्य जगतां कारणत्वतः ।

इकारस्सर्ववर्णानां शक्तित्वात् कारणं मतम् ॥७॥

akāraṃ sannidhīkṛtya jagatāṃ kāraṇatvataḥ ।

ikārassarvavarṇānāṃ śaktitvāt kāraṇaṃ matam ॥7॥

7. В якості наміру, літера *इ* [i] існує поруч з літерою *अ* [a] тому, що втілює [у собі] причинність світів. Літера *इ* [i], завдяки тому, що [є] втіленням сили, вважається причиною всіх літер.

जगत्स्रष्टुमभूद्वाञ्छा यदा ह्यासीत्तदाभवत् ।

कामबीजमिति प्राहुर्मनयो वेदपारगाः ॥८॥

jagatsraṣṭumabhūdvāñchā yadā hyāsīttadābhavat ।

kāmabījamiti prāhurmunayo vedapāragāḥ ॥8॥

8. Існувало бажання створити світ. Коли воно постало, тоді він став існуючим. Ті, що усвідомили *Веди*, прозвали [його] «насінням бажання».

अकारो ज्ञप्तिमात्रं स्यादिकारश्चित्कला मता ।

उकारो विष्णुरित्याहुर्व्यापकत्वान्महेश्वरः ॥९॥

akāro jñaptimātraṃ syādikāraścitkalā matā ।

ukāro viṣṇurityāhurvyāpakatvānmaheśvaraḥ ॥9॥

9. [Отже,] скажімо, літера *अ* [a] існує у мірі відома, літера *इ* [i] вважається здібністю свідомості, літера *उ* [u] звана «всюдисущим *Вішну*» і – завдяки всеприсутності – «великим Господом *Махешварою*».

(2) ऋ ल् क्

ऋलृक् सर्वेश्वरो मायां मनोवृत्तिमदर्शयत् ।

तामेव व्यक्तिमाश्रित्य जगद्रूपमजीजनत् ॥१०॥

r ! k

r!k sarveśvaro māyāṃ manovṛttimadarśayat ।

tāmeva vyaktimāśritya jagadrūpamajījanat ॥10॥

10. Господь усього *Сарвешвара*, як *ऋलृक्* [r ! k], зробив так, щоб магічна *Майя* стала видимою як видозміна ума, а вдавшись до прояву – народила форму світу.

वृत्तिवृत्तिमतोरत्र भेदलेशो न विद्यते ।

चन्द्रचन्द्रिकयोर्यद्वत् तथा वागर्थयोरपि ॥११॥

vṛttivṛttimatoratra bhedaleśo na vidyate ।

candrachन्द्रिकयोर्यद्वत् तथा वागर्थयोरपि ॥11॥

11. Між видозміною і тим, де вона стається, не знайти навіть мізерної різниці. Як [немає її між] луною та [її] сьайвом – так само між мовою та [її] значенням.

स्वेच्छया स्वस्य चिच्छक्त्या विश्वमुन्मीलयत्यसौ ।

वर्णानां मध्यमक्लीबमृलृवर्णद्वयं विदुः ॥१२॥

svecchayā svasya cicchaktyā viśvamunmīlayatyasau |
varṇānāṃ madhyamaklībamṛṭvarṇadvayaṃ viduḥ ||12||

12. Своєю волею та Своєю здібністю свідомості Він робить так, що всесвіт пробуджується. Ті, хто відає, знають пару літер ऋ [r] та ॠ [ṛ] як тих, що є середніми посеред літер.

(3) ए ओ ङ्

एओङ् मायेश्वरात्मैक्यविज्ञानम् सर्ववस्तुषु ।

साक्षित्वात्सर्वभूतानां स एक इति निश्चितम् ॥१३॥

e o ṅ
e oṅ māyeśvarātmaikyavijñānam sarvavastuṣu |
sākṣitvātsarvabhūtānāṃ sa eka iti niścitam ||13||

13. एओङ् [e o ṅ] є знанням про внутрішню єдність ілюзорної *Майї* та Господа *Ішвари* в усіх речах. Завдяки [Його] свідченню всього існуючого, [про нього] визнано: «Він – Єдиний».

(4) ऐ औ च्

ऐऔच् ब्रह्मस्वरूपस्सन् जगत्स्वान्तर्गतं ततः ।

इच्छया विस्तरं कर्तुमाविरासीत् कृपानिधिः ॥१४॥

ai au c
aiauc brahmasvarūpassan jagatsvāntargataṃ tataḥ |
icchayā vistaraṃ kartumāvirāsīt kṛpānidhiḥ ||14||

14. ऐऔच् [ai au c] є власною формою розповсюдженого *Брагмана*, а тому тим, що всередині Його міститься світ. Повного милосердної волі, Його милість була простягнутися.

(5) ह य व र ट्

भूतपञ्चकमेतस्मात् हयवरण् महेश्वरात् ।

व्योमवाय्वम्बुवह्न्याख्यभूतान्यासीत्स एव हि ॥१५॥

ha ya va ra ṭ
bhūtapañcakametasmāt hayavaraṇ maheśvarāt |
vyomavāyvamvubuhnnyākhyabhūtānyāsītsa eva hi ||15||

15. Від цього великого Господа *Махешвари* हयवरट् [ha ya va ra ṭ] – п'ятірка першоелементів, бо Він й справді став першоелементами: простором, повітрям, водою, вогнем, землею.

हकाराद् व्योमसंज्ञश्च यकाराद् वायुरुच्यते ।

रकाराद्ब्रह्मिस्तोयं तु वकारादिति शैवराट्॥१६॥

hakārād vyomasañjñāśca yakārād vāyurucyate |
rakārādvahnistoyam tu vakārāditi śaivarāṭ ||16||

16. [Як каже] провідний послідовник милосердного *Шіви*: «Від літери ह [ha] – те, що визначено як простір і від літери य [ya] – те, що зветься повітрям, від літери र [ra] – вогонь, від літери ज व [va] – вода».

(6) ल ण्

आधारभूतं भूतानामन्नादीनाम् च कारणम् ।

अन्नाद्रेतस्ततो जीवः कारणत्वात् लण् ईरितम् ॥१७॥

la ṅ

ādhārabhūtaṃ bhūtānāmannādīnām ca kāraṇam |
annādetastato jīvaḥ kāraṇatvāt laṅ īritam ||17||

17. Буття-основа існуючого та причина їжі та іншого, від їжі – сім'я, від семені – життя, завдяки причинності вимовляється як लण् [la ṅ].

(7) ज म ड ण न म्

शब्दस्पर्शौ रूपरसगन्धाश्च जमडणनम् ।

व्योमादीनां गुणा ह्येते जानीयात् सर्ववस्तुषु ॥१८॥

ña ma ṅa ṅa na m
śabdasparsāu rūparasagandhāśca ñamaṅaṅanam |
vyomādīnāṃ guṇā hyete jānīyāt sarvavastuṣu ||18||

18. Слух, дотик, зір, смак та нюх – जमडणनम् [ña ma ṅa ṅa na m]. Тож, належить знати, що вони – якості простору та іншого в усіх речах.

(8) झ भ ज्

वाक्पाणी च झभञ्जसीद्विराड्रूपं चिदात्मनः ।

सर्वजन्तुषु विज्ञेयं स्थावरादौ न विद्यते ॥१९॥

jha bha ṅ
vākpāṇī ca jhabhaṅñāsīdvirāḍrūpaṃ cidātmanaḥ |
sarvajantuṣu vijñeyaṃ sthāvarādau na vidyate ||19||

19. झभज् [jha bha ṅ], мова та руки, є формою сяючої [людини-Всесвіту] *Vīrata* свідомої сутності. Вона має бути знаною в усьому народженому, окрім нерухомого.

(9) घ ढ ध ष्

वर्गाणां तुर्यवर्णा ये कर्मेन्द्रिय गणा हि ते ।

घढधष् सर्वभूतानां पादपायू उपस्थकः ॥२०॥

gha ḍha dha ṣ
vargāṅāṃ turyavarṅā ye karmendriya gaṅā hi te |
ghaḍhadhaṣ sarvabhūtānāṃ pādapāyū upasthakaḥ ||20||

20. Літери, що є четвертими в класах, є якостями органів дії. घढधष् [gha ḍha dha ṣ] в усьому існуючому є ногами, анусом, статевим органом.

(10) ज ब ग ड द श्

श्रोत्रत्वङ्नयनघ्राणजिह्वादीन्द्रियपञ्चकम् ।

सर्वेषामपि जन्तूनामीरितं जबगडदश् ॥२१॥

ja ba ga ḍa da ś
śrotratvañayanaghrāṅajihvādīndriyapañcakam |
sarveṣāmapi jantūnāmīritam jabagaḍadaś ||21||

21. Вуха, шкіра, око, ніс, язик та інше – п'ятірка органів усього народженого – вимовляється як जबगडदश् [ja ba ga ḍa da ś].

(11) ख फ छ ठ थ च ट त व्

प्राणादि पञ्चकं चैव मनो बुद्धिरहङ्कृतिः ।

बभूव कारणत्वेन खफछठथचटतव् ॥२२॥

kha pha cha ṭha tha ca ṭa ta v
prāṇādi pañcakaṃ caiva mano buddhirahaṅkṛtiḥ |
babhūva kāraṇatvena khaphachaṭhathacaṭatav ||22||

22. П'ятірка [видів дихання] – *прана* та інше, – а також ум, розум і его завдяки причинності стала **खफछठथचटतव् [kha pha cha ṭha tha ca ṭa ta v]**.

वर्गद्वितीयवर्णोत्थाः प्राणाद्याः पञ्च वायवः ।

मध्यवर्गत्रयाज्जाता अन्तःकरणवृत्तयः ॥२३॥

vargadvitīyavarṇoṭthāḥ prāṇādyāḥ pañca vāyavaḥ |
madhyavargatrayājātā antaḥkaraṇavṛttayaḥ ||23||

23. П'ять вітрів дихання та іншого є тими, що походять від літер другого класу, а видозміни внутрішньої діяльності – породженими з трійки середнього класу.

(12) क प य्

प्रकृतिं पुरुषं चैव सर्वेषामेव सम्मतम् ।

संभूतमिति विज्ञेयं कपाभ्यामिति निश्चितम् ॥२४॥

ka pa y
prakṛtiṃ puruṣaṃ caiva sarveṣāmeva sammatam |
saṃbhūtamiti vijñeyaṃ kapābhyāmiti niścitam ||24||

24. Потрібно знати, що загальноприйняте відповідне співіснування прадії *Пракриті* та особистості *Пуруши* в усьому визнається як те, що [походить] від **क [ka]** та **प [pa]**.

(13) श ष स र्

सत्त्वंरजस्तम इति गुणानां त्रितयं पुरा ।

समाश्रित्य महादेवः शषसर्क्रीडति प्रभुः ॥२५॥

śa ṣa sa r
sattvaṃrajastama iti guṇānāṃ tritayaṃ purā |
samāśritya mahādevaḥ śaṣasarkrīḍati prabhuḥ ||25||

25. Здавна вдавшись до трійки якостей – сутності *саттви*, палання *раджаса*, темряви *тамаса* – могутній великий Бог *Махадева* грається з **शषसर् [śa ṣa sa r]**.

शकाराद्राजसो भूतिः षकारात्तामसो भवः ।

सकारात्सत्त्वसंभूतिरिति त्रिगुणसम्भवः ॥२६॥

śakārādrājaso bhūtiḥ ṣakārāttāmaso bhavaḥ |
sakārātsattvasaṃbhūtiriti triguṇasambhavaḥ ||26||

26. «Від літери **श [śa]** – існування палання *раджасу*, від літери **ष [ṣa]** – буття темряви *тамасу*, від літери **स [sa]** – відповідне існування сутності *саттви*» – таке відповідне буття трьох якостей.

(14) ह ल्

तत्त्वातीतः परः साक्षी सर्वानुग्रहविग्रहः ।

अहमात्मा परो हल् स्यादिति शम्भुस्तिरोदधे ॥२७॥

ha I

tattvātītaḥ paraḥ sāksī sarvānugrahavigrahaḥ |

ahamātmā paro haI syāditi śambhustirodadhe ||27||

27. «Перевершуючий елементи вищий Свідок, вчинність всілякої добродієності, вища сутність Я, має бути हल् [ha I]» – [на цьому] Сповнений спокою Шамбху зник.

॥ इति नन्दिकेश्वरकृता काशिका समाप्ता ॥

|| iti nandikeśvarakṛtā kāśikā samāptā ||

Так завершена кашіка, створена Нандікешварою